

PAWEŁ KOWALSKI
Katedra Kartografii Uniwersytetu Warszawskiego

Kartografia prasowa w Polsce Ludowej (1945–1989)

Zarys treści. W artykule omówiono tematykę i grafikę map w największych gazetach centralnych na tle warunków funkcjonowania polskiej prasy w czterdziestopięcioletnim okresie od zakończenia drugiej wojny światowej do 1989 roku.

W sytuacji politycznej zaistniałej po drugiej wojnie światowej o charakterze kartografii prasowej w Polsce w decydującym stopniu zawazyło upaństwowienie systemu informacyjnego. Działalność informacyjna państwa stała się praktycznie polityką informacyjną jednej partii i zgodnie z leninowską teorią prasy, narzędziem propagandy. Tylko przez krótki okres prasa mogła rozwijać się żywiołowo i wielonurtowo według wzorów przedwojennych. Już od połowy 1944 roku na wyzwolanych obszarach obok Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, którego oficjalnym organem została *Rzeczpospolita*, prasę zaczęły wydawać również partie polityczne i stronnictwa, reprezentowane w Krajowej Radzie Narodowej. Prasa nie mogła być wydawana przez osoby i przedsiębiorstwa prywatne, a działalność na tym polu możliwa była jedynie w ramach spółdzielni lub organizacji społecznych, politycznych, naukowych i oczywiście instytucji państwowych. Największą spółdzielnią była założona we wrześniu 1944 roku Spółdzielnia Oświatowo-Wydawnicza „Czytelnik”, wydająca m.in. *Rzeczpospolita* i *Życie Warszawy*. Wobec toczących się działań wojennych i zniszczeń możliwości wydawnicze i kolportażu były ograniczone, a prasa mogła docierać tylko do części miejscowości, często nieregularnie.

Lata 1945–1947, nazywane przez prasoznawców okresem tworzenia wielonurtowego systemu prasowego, na łamach prasy cechowały się intensywną walką polityczną, dyskusjami na temat modelu przemian społecznych, kulturalnych, ale także nasilającą się działalnością cenzury

oraz dążeniem władz do zmonopolizowania i scentralizowania działalności informacyjnej. Po sfałszowaniu wyborów sejmowych w 1947 roku, zlikwidowaniu prasy legalnej opozycji politycznej oraz zjednoczeniu Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej poprzedzonym połączeniem prasy obu partii (przy zapewnieniu dominacji kadr PPR dzięki czystkom wśród dziennikarzy PPS), następowało ujednoczanie prasy pod względem politycznym i jej przebudowa na wzór prasy radzieckiej (J. Myśliński 1988). Podporządkowanie polityczne było warunkiem istnienia jedyne katolickiego dziennika *Słowo Powszechne*, wydawanego przez lojalne wobec władz Stowarzyszenie PAX. Centralną gazetą codzienną PZPR została *Trybuna Ludu* (od 16 grudnia 1948 r.), chociaż katowicka *Trybuna Robotnicza* osiągała ponad dwukrotnie wyższe nakłady.

Planowa koncentracja działalności wydawniczej realizowana była m.in. poprzez przejęcie w 1951 roku Instytutu Prasy należącego do Spółdzielni „Czytelnik” (wydającego 12 dzienników, w tym *Rzeczpospolita* i *Życie Warszawy*) przez Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa” (wydawcy prasy PZPR, a wcześniej PPR). W jego wyniku RSW „Prasa” stała się największym wydawnictwem prasowym. W 1966 roku wydawała już ponad 90% jednorazowego nakładu wszystkich dzienników. Centralizację kolportażu prasy zapoczątkowało powołanie w 1951 roku Państwowego Przedsiębiorstwa Kolportażu „Ruch”. Wprowadzono jednocześnie tzw. prenumeratę zbiorową w zakładach pracy. Tym sposobem w 1952 roku rozprowadzono 42,2% nakładów całej prasy wydawanej przez RSW „Prasa”, przy 27,4% sprzedaży w sieci kiosków i 30% w formie prenumeraty forsowanej głównie za pośrednictwem listonoszy wiejskich. *Trybuna Ludu* jest tu szczególnie wyjątkiem – w zakładach sprzedano

aż 74% nakładu, w kioskach zaś, odliczając zwroty – 11% (J. Myśliński 1988, A. Słomowska 1980). Na początku lat pięćdziesiątych czytelnictwo prasy spadało, głównie z powodu braku jej wiarygodności oraz zunifikowania w zakresie informacji i publicystyki. Paczki gazet przesyłane do zakładów pracy trafiały często nawet nie rozcięte na makulaturę. Zniesienie prenumeraty zbiorowej w 1955 r. w połączeniu ze spadkiem czytelnictwa spowodowało obniżenie nakładów prasy codziennej. Dopiero w wyniku przemian politycznych w październiku 1956 r. wzrosło zainteresowanie prasą, przejawiające się wzrostem popularności i sprzedaży dzienników.

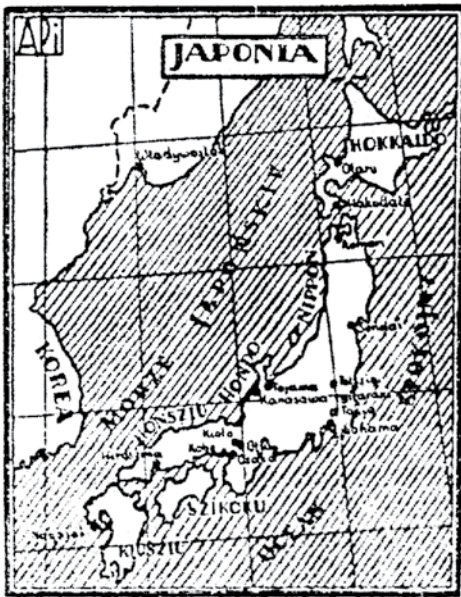
Konsekwentnie postępowała także koncentracja informacji prasowej. Z przejętych agencji obsługujących w pierwszych latach powojennych prasę stronnictw politycznych i „Czytelnika” stworzono nowe, podporządkowane PZPR lub zmieniano zakres ich działalności. Pod koniec lat czterdziestych działały trzy agencje: oficjalna, o charakterze czysto informacyjnym, ale z serwisem fotograficznym oraz biurem ogłoszeń i reklam – Polska Agencja Prasowa (PAP) – powołana jeszcze w 1944 roku w Moskwie, Agencja Robotnicza (AR) – informacyjno-publicystyczna, obsługująca prasę partyjną PZPR oraz Agencja Publicystyczno-Informacyjna (API), pracująca dla prasy „Czytelnika”. Dwie ostatnie agencje oprócz serwisu informacyjno-publicystycznego i fotograficznego opracowywały mapy i materiały propagandowe. W 1951 roku z serwisów fotograficznych AR i API oraz Agencji Filmu Polskiego utworzono Centralną Agencję Fotograficzną (CAF), działającą w ramach RSW „Prasa”, której zadaniem było również przygotowywanie map i innych ilustracji. Wspomnieć należy także o działającej od 1945 r. (z przerwą w latach 1948–1957) Zachodniej Agencji Prasowej – przygotowującej serwis o tematyce Ziemi Odzyskanych i niemieckiej, a także o Wojskowej Agencji Fotograficznej – odrębnie działającej, głównie na potrzeby prasy wojskowej. Redakcje dzienników, zwłaszcza centralnych, miały również własnych korespondentów zagranicznych i krajowych oraz serwis ilustracyjny.

Władze partyjno-państwowe reglamentowały nie tylko dopływ informacji, ale decydowały również o jej charakterze, co nasiliło się w okresie stalinowskim. Utworzony w 1945 roku Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk, podlegający początkowo Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego, a później Prezesowi Rady Ministrów, weryfikował wszelkiego rodzaju publikacje i formy sztuki pod kątem ich zgodności z aktualną polityką państwa. Wydawane instruk-

cje dla prasy (tzw. zapisy) określały możliwość pisania w odpowiednim ujęciu interpretacyjnym oraz „obszary milczenia” – zakazanych tematów, problemów i faktów, publikowania niektórych autorów, a nawet wspomniania o niektórych osobach. Już pod koniec lat czterdziestych ograniczano i selekcjonowano informację nie tylko międzynarodową, w związku z nasilającą się „zimną wojną”, ale również krajową – dotyczącą m.in. przemysłu, a w następnych latach degradacji środowiska, czy też cen i płac – najbardziej interesującą czytelników pod koniec lat siedemdziesiątych.

W skrótownym naświetleniu ogólnych warunków funkcjonowania polskiej prasy codziennej trudno nie wspomnieć o specyfice i roli gazet popołudniowych. Pierwsze dzienniki popołudniowe ukazały się już w 1946 r., ale dopiero po 1956 r. zaczęły się odróżniać od przepelnionej frazeologią i propagandą prasy porannej głównie formą, bardziej zrozumiałym a jednocześnie lapidarnym językiem, aktualnością i szybkością podania informacji lokalnej (A. L. Gzella 1980). Wytworzył się model czytania dwóch dzienników: rano centralnego i popołudniówki wojewódzkiej.

Mapy zamieszczane w dziennikach centralnych w znacznym stopniu odzwierciedlały dominującą tematykę na łamach prasy oraz specyfikę polityki informacyjnej i propagandowej w całym badanym powojennym okresie. W odniesieniu do kartografii prasowej, zwłaszcza jej struktury tematycznej, wybrane do analizy dzienniki można uznać za reprezentatywne dla wszystkich gazet wydawanych w kraju. Różnice dotyczyły głównie liczby publikowanych map, znacznie mniejszej w gazetach wojewódzkich, ale jednocześnie z większym udziałem map pochodzących z serwisu CAF, zwłaszcza dotyczących wydarzeń zagranicznych. W analizie uwzględniono zarówno prasę poranną jak i popołudniową, prasę typowo partyjną oraz tzw. prasę czytelnicką, o specyficznym charakterze, adresowaną do inteligencji. Przedmiotem badań były mapy zamieszczone w czterech centralnych dziennikach: *Trybunie Ludu* (wydawanej od 16 grudnia 1948, oficjalnym organie KC PZPR), w *Rzeczpospolitej* (ukazującej się od 23 lipca 1944 do końca 1950 r., początkowo jako oficjalny organ PKWN, później jako nieoficjalny rządowy), w *Życiu Warszawy* (od 15 października 1944 r. czołowej gazety „Czytelnika” adresowanej do inteligencji, cytowanej przez agencje światowe) oraz *Expressu Wieczornego* (wydawanego od 20 maja 1946 r. przez PPS, później przez RSW „Prasa”, najpopularniejszej gazety popołudniowej). Ponadto w celach po-

Rzeczpospolita, 22.01.1949

Ryc. 1. Mapa ogólnoinformacyjna Agencji Publicystyczno-Informacyjnej (API) (skala oryginału)

Fig. 1. Reference map prepared by Agencja Publicystyczno-Informacyjna (API) (Publicistic-Informational Agency) (original scale)

równawczych wybiórczo badano również inne dzienniki: *Kurier Polski* – popołudniowy dziennik Stronnictwa Demokratycznego, *Dziennik Ludowy* – dziennik Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego, *Słowo Powszechne* – Stowarzyszenia „Pax”, *Żołnierz Wolności* – Ministerstwa Obrony Narodowej, *Sztandar Młodych* – ogólnopolski partyjny dziennik dla młodzieży, *Głos Wielkopolski* i *Dziennik Polski* (najmniej ilustrowany duży dziennik regionalny) „Czytelnika” oraz popołudniówki (*Express Poznański* i *Kurier Szczeciński*).

W pierwszych latach powojennych, w okresie tworzenia systemu prasowego, gdy na łamach gazet toczyła się intensywna walka polityczna i agitacyjna, nie było w zasadzie miejsca na mapy. Nieliczne przedstawiały Ziemię Odzyskaną i podziały polityczne w powojennej Europie. W następnych latach liczba map wzrosła do kilkunastu (*Trybuna Ludu*), czterdziestu, pięćdziesięciu w roczniku (*Rzeczpospolita*, *Życie Warszawy*, *Express Wieczorny*) a połowa z nich dotyczyła zagranicy w związku z toczącymi się wojnami w Indochinach, Chinach, Korei oraz narastającym okresem zimnowojennym w stosunkach międzynarodowych. Mapy te najczęściej opracowywały wyspecjalizowane agencje AR i API (ryc. 1 i 2).

Życie Warszawy, 16.01.1949
Trybuna Ludu, 8.02.1949

Ryc. 2. Mapa Agencji Robotniczej (AR) ilustrująca przebieg działań wojennych w Chinach (skala oryginału)
Fig. 2. Map of Agencja Robotnicza (AR) (Workers' Agency) showing the warfare in China (original scale)

Życie Warszawy, 5.11.1950

Ryc. 3. Mapa propagująca osiągnięcia gospodarki ZSRR (projekt nawadniania) (zmniejszenie do 70%)
Fig. 3. Map of achievements of Soviet economy (irrigation project) (size reduced to 70%)

Trybuna Ludu, 1.10.1956

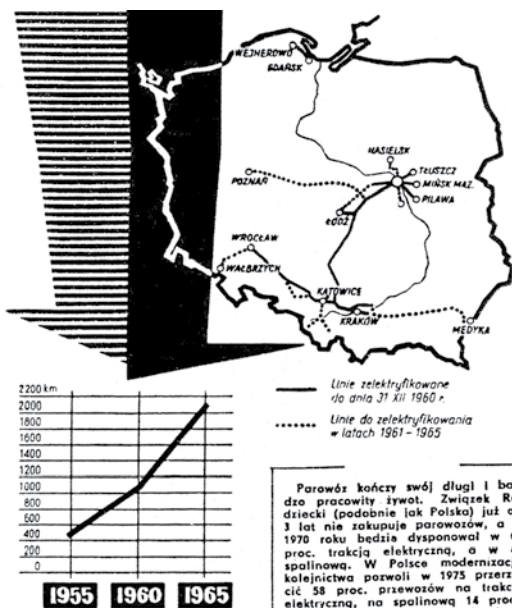

Trybuna Ludu, 7.11.1956

Ryc. 4. Przykłady różnego stylu graficznego map ogólnoinformacyjnych z lat pięćdziesiątych (zmniejszenie do 80%)
Fig. 4. Examples of various graphic styles of reference maps from the fifties (size reduced to 80%)

Były to głównie mapy ilustrujące przebieg operacji wojennych. W następnych latach zaczęły dominować mapy ogólnoinformacyjne.

Wśród map dotyczących Polski i miasta wydawania gazety, przeważały zdjęcia map, najczęściej w dużym zmniejszeniu, pokazujących wyzwalenie ziem polskich (niektóre z nich z podtekstem propagandowym) oraz przedstawiały wizje, plany odbudowy zniszczonych miast, głównie stolicy. Pod koniec lat czterdziestych, kiedy to prasa codzienna koncentrowała się na przedterminowym wykonaniu planu trzyletniego i w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych – planu sześcioletniego, w artykułach wstępnych i publicystyce zaczęła dominować tematyka produkcyjna w „powiązaniu z frontem walki politycznej”. Do jej opisu przyjęto terminologię wojenną i język wojskowych rozkazów (A. Słomowska 1980). Bardzo obszerne artykuły wstępne, pełne teksty oficjalnych referatów działaczy partyjnych ilustrowane były często wykresami przedstawiającymi planowany wzrost produkcji i dotychczasowe osiągnięcia. Ponadto w *Życiu Warszawy*, *Expressie Wieczornym* i gazetach wojewódzkich ukazywało się po kilka, kilkanaście map dotyczących powojennej odbudowy i nowych inwestycji nie tylko w miastach ale i na obszarach wiejskich, na przykład projekty osuszenia Bagien Biebrzańskich i eksploatacji na wielką skalę torfu oraz nawadniania ściekami Puszczy Kampinoskiej. Niemal wszystkie gazety

Trybuna Ludu. 26.02.1961

Ryc. 5. Mapa informująca o elektryfikacji linii kolejowych (zmniejszenie do 70%)
Fig. 5. Map presenting the electrification of railroads (size reduced to 70%)

Trybuna Ludu, 15.08.1970

Trybuna Ludu, 13.02.1973

Ryc. 6. Przykłady różnego stylu graficznego map pokazujących miejsce budowy tamy na Eufracie (zmniejszenie do 70%)

Fig. 6. Examples of various graphic styles of maps presenting the construction site of a dam on Euphrates (size reduced to 70%)

Szkic sytuacyjny inwestycji czorsztynskiej pokazuje (w pewnym uproszczeniu) zakres robót hydrotechnicznych. W dolnej części szkicu, mniej więcej w miejscu napisu „zapora”, znajdują się tereny, gdzie na niewielkim odcinku zmieniłono granicę państwową.

Trybuna Ludu, 29-31.03.1975

Ryc. 7. Mapa przedstawiająca projektowane zapory na Dunajcu (zmniejszenie do 75%)

Fig. 7. Map presenting projected dams on Dunajec River (size reduced to 75%)

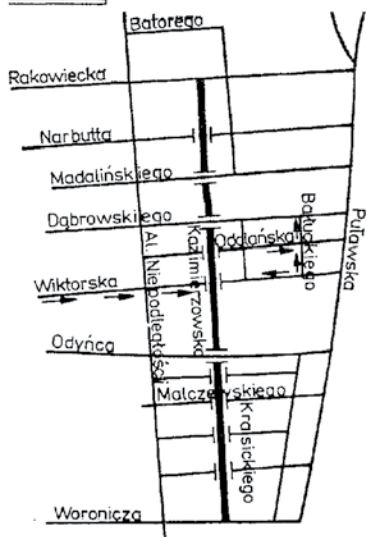
zamieszczały mapy i topogramy (szkice tras) etapów kolarskiego Wyścigu Pokoju, opracowane najczęściej przez agencje AR i API.

Od początku lat pięćdziesiątych jednym z zadań prasy było umacnianie więzi z ZSRR i przyjaźni

z krajami socjalistycznymi (A. Słomowska 1980). Środkiem ich realizacji były mapy pokazujące osiągnięcia gospodarcze i naukowe, zwłaszcza ZSRR (ryc. 3). W *Życiu Warszawy* i *Trybunie Ludu* stanowiły one do 30% map dotyczących zagranicy, a w *Expressie Wieczornym* – 20%. Wśród prawie czterdziestu map opublikowanych w latach 1950–1952 zaledwie połowa była opracowana starannie, co świadczyć może o ich przygotowaniu przez agencje (nie były jednak sygnowane) lub specjalistów. Brak oznaczenia autorstwa mógł być spowodowany procesami reorganizacyjnymi w agencjach przygotowujących ilustracje (utworzenie CAF w 1951 r.). Pozostałe mapy będące często przedrukami, niestarannie opisane i najczęściej zbyt mocno pomniejszone, nie były dobrze czytelne. Od połowy lat pięćdziesiątych liczba map dotyczących zagranicy bardzo wyraźnie wzrosła zwłaszcza w *Trybunie Ludu*, trzykrotnie przewyższając pod tym względem *Życie Warszawy*. Bardzo starannym opracowaniem wyróżniały się mapy dwóch autorów, z których jeden sygnował swoje prace AS (ryc. 4).

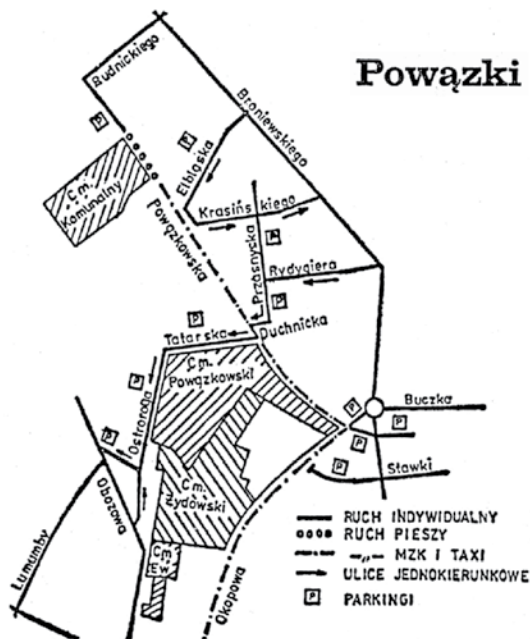
Po 1956 roku zwiększyła się znacznie informacyjność gazet, ale nie znalazło to odbicia w strukturze tematycznej map prasowych. Nadal najliczniejsze były mapy ogólnoinformacyjne dotyczące zagranicy, co szczególnie uwidoczniło się na początku lat sześćdziesiątych w związku z uzyskiwaniem przez kraje afrykańskie niepodległości. Nadal ukazywały się mapy propagujące osiągnięcia gospodarki ZSRR, chociaż w znacznie

Wojewódzki Inżynier Ruchu – informuje

Rys. J. Anysz

Życie Warszawy, 19.03.1981

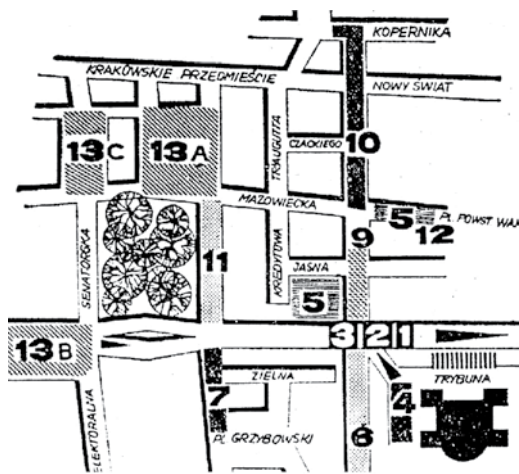

Życie Warszawy, 29.10.1981

Ryc. 8. Przykłady map zmian organizacji ruchu (zmniejszenie do 55%)
Fig. 8. Examples of traffic scheme maps (size reduced to 55%)

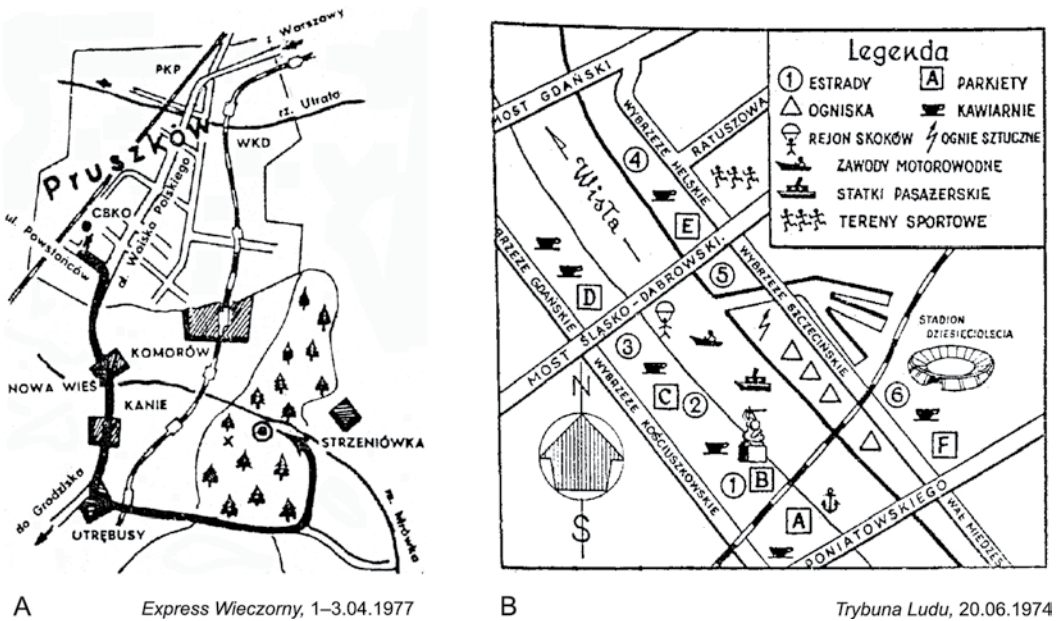
mniejszej liczbie i jeszcze mniej liczne dotyczące krajów socjalistycznych. Zadania prasy wynikały z prób dynamizowania współpracy w ramach Rady Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (w związku z wprowadzaniem poprawek do jej statutu). Zmniejszył się natomiast udział map dotyczących Polski, z wyjątkiem map propagandowych informujących o nowych zadaniach wynikających z realizacji planu pięcioletniego (1961–1965). Mapy takie ukazywały się zwłaszcza w dziennikach partyjnych i opracowywane były najprawdopodobniej przez osoby z wykształceniem plastycznym (ryc. 5).

Wydarzenia w kraju w pierwszej połowie 1968 roku i ich późniejsze konsekwencje stały się powodem zmian kadrowych w prasie (J. Myśliński 1988). Tym samym prasa jeszcze bardziej identyfikowana była z władzą. Po tragicznych wydarzeniach na Wyrbrzeżu w grudniu 1970 r. i zmianie ekipy rządzącej na bardziej otwartą na świat, nastąpiło złagodzenie polityki wobec społeczeństwa – umożliwiono Polakom wyjazdy za granicę i zliberalizowano w pewnym stopniu politykę informacyjną. Po krótkim okresie możliwości odzwierciedlania przez prasę nastrojów społecznych, władze powróciły do arbitralnego kierowania mediami traktując je jako narzędzie

Express Wieczorny, 20.04.–1.05.1977

Ryc. 9. Szkic organizacji pochodu 1-Majowego (fragment) (zmniejszenie do 80%)
Fig. 9. Sketch of the organization of a 1st May demonstration (size reduced to 80%)

A *Express Wieczorny*, 1-3.04.1977B *Trybuna Ludu*, 20.06.1974

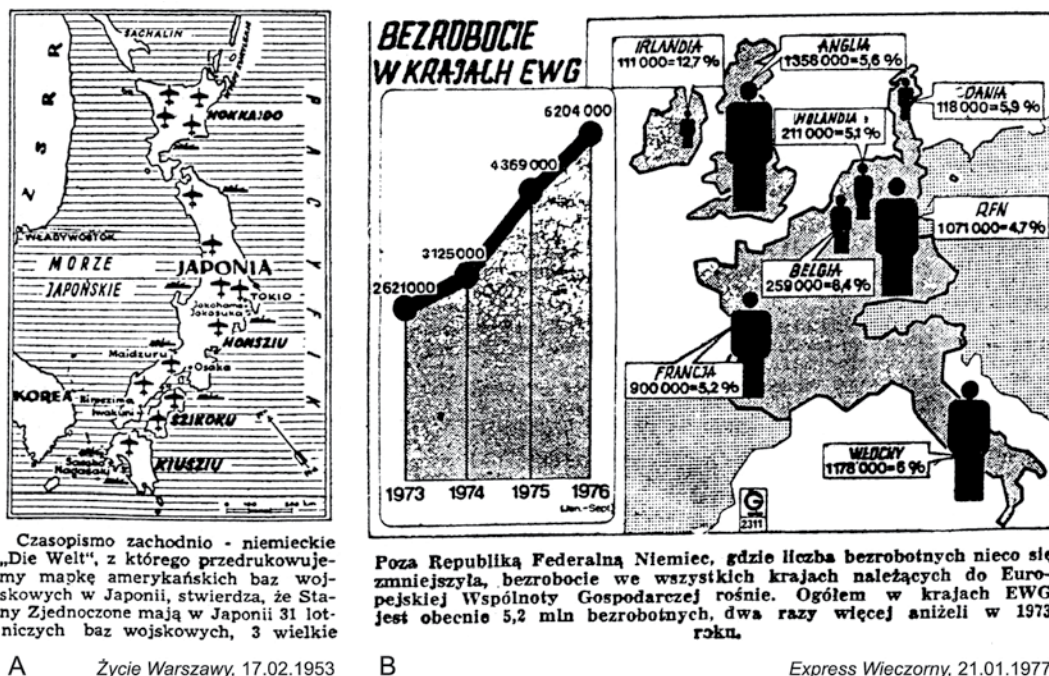
Ryc. 10. Mapy dotyczące turystyki i wypoczynku (zmniejszenie do 80%): A – trasa wycieczki, B – plan festynu
 Fig. 10. Maps presenting tourism and entertainment (size reduced to 80%): A – excursion route, B – picnic plan

zdobywania w społeczeństwie aprobaty dla swoich decyzji. Służyło temu również scentralizowanie informacji prasowej w 1972 r. oraz kolportażowo-wydawniczej przez włączenie w 1973 r. „Ruchu” do RSW „Prasa”.

Spadek liczby map w prasie codziennej na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, a później jej gwałtowny wzrost był odbiciem polityki informacyjnej. Zwiększone zainteresowanie wydarzeniami na świecie spowodowane możliwością wyjazdów za granicę z jednej strony, a z drugiej polityka odwracania uwagi społeczeństwa od niektórych wydarzeń i problemów w kraju sprawiły, że w prasie codziennej ukazywało się więcej materiałów dotyczących zagranicy. Około 70% zamieszczanych map w latach siedemdziesiątych poświęconych było wydarzeniom na świecie, w tym połowa konfliktom, wojnom i były to z reguły mapy ogólnoinformacyjne. Pojawiały się również mapy lokalizujące wydarzenia (katastrofy, kataklizmy), wielkie inwestycje, zwłaszcza gdy w ich budowie uczestniczyły kraje socjalistyczne (ryc. 6). Z map dotyczących Polski, większość miała na celu propagowanie sukcesów gospodarczych i nowych inwestycji (ryc. 7). Zwiększył się także udział map dotyczących miejsca wydania gazety (miasta i regionu) głównie dzięki informowaniu o zmianach w organizacji ruchu,

w związku z nowymi inwestycjami w okresie prosperity gospodarczej. Zamieszczano je również w przeddzień Święta Zmarłych i uroczystości państwowych lub przejazdów ulicami delegacji partyjno-rządowych innych krajów oraz organizacji przejścia pochodu pierwszomajowego (ryc. 8 i 9). Mapy te otrzymywane z urzędów miejskich i pracowni architektonicznych były rysowane poza redakcjami i nie zawsze dostosowane do szerokości łamów gazet. Konieczność ich zmniejszania powodowała niekiedy pogorszenie czytelności. Trzeba podkreślić, że ten rodzaj map w dużych dziennikach oraz pochodzących z CAF był starszannie i poprawniej opracowany.

Zapoczątkowane już w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych przez *Głos Olsztyński* festyny prasowe, na wzór francuskiej *l'Humanité* i włoskiej *Unity*, zaczęła organizować *Trybuna Robotnicza*, a od 1970 r. *Trybuna Ludu*. Po uchwale Biura Politycznego w 1972 r. w sprawie przyspieszenia rozwoju *Trybuny Ludu*, gazeta ta w ciągu następnych czterech lat potroiła nakład. Redakcja organizowała plebiscyty, ankiety, akcje, rozbudowała dział sportowy. W czasie Wyścigu Pokoju, dzięki bogato ilustrowanemu działowi sportowemu, m.in. mapami i profilami tras etapowych, gazeta corocznie zyskiwała nowych czytelników. Śladem „głównego dziennika w kraju” podążyły inne ga-

Czasopismo zachodnio - niemieckie „Die Welt”, z którego przedrukujemy mapkę amerykańskich baz wojskowych w Japonii, stwierdza, że Stany Zjednoczone mają w Japonii 31 lotniczych baz wojskowych, 3 wielkie

Poza Republiką Federalną Niemiec, gdzie liczba bezrobotnych nieco się zmniejszyła, bezrobocie we wszystkich krajach należących do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej rośnie. Ogółem w krajach EWG jest obecnie 5,2 mln bezrobotnych, dwa razy więcej niżeli w 1973 roku.

A Życie Warszawy, 17.02.1953

B Express Wieczorny, 21.01.1977

Ryc. 11. Mapy z prasy niemieckiej wykorzystane do celów propagandowych (zmniejszenie do 90%):

- A – z *Die Welt* pokazująca rozmieszczenie amerykańskich baz wojskowych w Japonii,
B – agencji *GLOBUS-Kartendienst GmbH* ilustrująca bezrobocie w EWG

Fig. 11. German press maps used for propaganda (size reduced to 90%):

- A – from *Die Welt* showing the location of American military bases in Japan,
B – of *GLOBUS – Kartendienst GmbH* presenting unemployment in the EEC

zety, a wszystkim tym poczynaniom przyświecał cel „umacniania zaufania społeczeństwa do partii i władzy ludowej”. Gazety organizowały imprezy artystyczno-rozrywkowe, festyny, wycieczki zamieszczając wcześniej plany, schematy organizacyjne i komunikacyjne (ryc. 10). Był to zarazem bardzo skuteczny sposób zaskarbiania sympatii stałych i pozyskania nowych czytelników.

Imprezy te służyły również odwróceniu uwagi społeczeństwa od narastających problemów gospodarczych, powodowanych niefortunnymi lub zbyt drogimi, przynoszącymi straty inwestycjami, koniecznością spłaty zagranicznych kredytów, wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego. W tym samym celu media, nie wyłączając prasy codziennej, zaczęły forsować w drugiej połowie lat siedemdziesiątych propagandę sukcesu gospodarczego. Polityka wewnętrzna zajmowała w prasie codziennej około 30% powierzchni, z czego połowa dotyczyła spraw PZPR. Z problematyki ekonomicznej nie poruszano tematów najbardziej interesujących czytelników, m.in. cen i płac (J. Myśliński 1988). Pewnym odzwier-

cedzeniem struktury treści wszystkich typów gazet, silnie zunifikowanych, była kartografia prasowa. Dominowały mapy dotyczące wydarzeń na świecie. Z problematyki krajowej i lokalnej przeważały mapy komunikacyjne, wypoczynku i sportu oraz sporadycznie mapy gospodarcze. Częściej zaczęły pojawiać się mapy, które można zaliczyć do propagandowych lub ilustrujące teksty o charakterze propagandowym, przedstawiające problematykę gospodarczą, degradację środowiska w krajach wysokorozwiniętych. Nie pomijano, w tych przypadkach szczególnie, podania źródła pochodzenia informacji lub samej mapy. Tej zasadzie, mającej uwiarygodnić informację w oczach czytelnika, hołdowano już wcześniej (ryc. 11).

Pogarszająca się sytuacja gospodarcza kraju pod koniec lat siedemdziesiątych doprowadziła do wybuchu strajku generalnego w 1980 roku, powstania Solidarności, a także m.in. przełamania dominacji partii w polityce informacyjnej. Wraz z ogłoszeniem stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku zamknięto wszystkie dzienniki, z wyjątkiem dwóch centralnych (*Trybuna Ludu*

i *Żołnierza Wolności*) i 16 prowizorycznych tytułów regionalnych. Później wznowiono wydawanie jeszcze dwóch dzienników centralnych *Kuriera Polskiego* i *Dziennika Ludowego*. Po zawieszeniu

Życie Warszawy 18.11.1988

Ryc. 12. Mapa opracowana przez redaktora gazety z nazewnictwem wykonanym lettrasetami (skala oryginalna)

Fig. 12. Map prepared by newspaper editor, with Letra-set lettering (original scale)

stanu wojennego w dalszym ciągu prasa pisała znacznie więcej o sprawach zagranicznych niż krajowych. Odbiciem takiej struktury treści gazet była tematyka publikowanych na ich łamach map. Stąd przeważały mapy ogólnoinformacyjne i lokalizacyjne krajów, którym poświęcone były artykuły i komentarze polityczne (od 60% do nawet 80% wszystkich map). Pozostałe mapy natomiast, dotyczyły głównie miasta i regionu ukazywania się gazety.

Dopiero zmiany polityczne po 1989 roku, których wynikiem było m.in. wprowadzenie gospodarki rynkowej, zniesienie cenzury oraz monopolu partyjnego i państwowego w środkach masowego przekazu spowodowały transformację prasy, a pośrednio rozwój kartografii prasowej. W wyniku przemian rozszerzył się nieporównywalnie zakres tematyczny problemów ilustrowanych mapami,

znacząco wzrosła ich liczba. Dla kartografii prasowej istotne znaczenie miało wprowadzanie technologii komputerowej do redakcji gazet.

Cechą charakterystyczną kartografii prasowej w Polsce Ludowej jest dominacja map dotyczących wydarzeń zagranicznych. Co więcej były to najczęściej mapy ogólnoinformacyjne. W całym badanym okresie, ich udział był zróżnicowany w zależności od typu gazety i wynosił od 60% do 75% wszystkich publikowanych map. Najwyższy odsetek map odnoszących się do wydarzeń na świecie cechował rządową *Rzeczpospolitą* i *Express Wieczorny* oraz większość tytułów prasy terenowej – około 75%, w *Trybunie Ludu* i *Trybunie Robotniczej* było ich nieco ponad 70%, a w *Życiu Warszawy* – około 60%. Dopelnienie całości stanowiły mapy dotyczące głównie problematyki krajowej i lokalnej (miasta i województwa w którym ukazywała się gazeta), przy czym w rządowej *Rzeczpospolitej* i innych ogólnopolskich gazetach (*Kurier Polski*, *Dziennik Ludowy*, *Słowo Powszechne*, *Żołnierz Wolności*, *Sztandar Młodych*), zdecydowanie więcej było map poświęconych sprawom krajowym. Natomiast w dziennikach terenowych, ukazujących się w miastach wojewódzkich oraz południówkach, kartograficzny serwis wiadomości ze świata (najczęściej z CAF) uzupełniały mapy głównie o tematyce lokalnej.

Szata graficzna map w prasie codziennej uzależniona jest w znacznym stopniu od stosowanych technik ich rysowania, technologii przygotowania do druku oraz sposobu reprodukcji (metodą kliszy kreskowej lub rastrowej). Techniki rysowania nie zmieniły się przez cały badany okres (ryc. 1–7). Były one tradycyjne, stosowane jeszcze przed II wojną światową – rysunek odręczny, kreskowy, z deseniami rysowanymi bezpośrednio na mapie, z napisami odręcznymi albo wykonanych za pomocą szablonów literowych lub oklejonymi nazwami napisanymi na maszynie do pisania. Tylko na mapach w największych gazetach centralnych i niektórych oferowanych przez CAF, która najczęściej zlecała ich opracowanie osobom spoza tej instytucji, w połowie lat siedemdziesiątych zaczęto stosować letrasety (samoprzylepne zestawy liter pozwalające wykonać nazwy w sposób podobny do druku). Jednakże czasochłonność wykonania napisów tą techniką, brak dostępności wszystkich potrzebnych krojów i wielkości liter sprawiły, że były stosowane tylko przez niektórych rysowników. Przykładem opisu mapy z niewłaściwymi wielkościami i krojami pisma jest rycina 12. Ilustruje ona zarazem wpływ złej jakości papieru, stosowanego w latach kryzysowych, na pogorszenie czytelności mapy

spowodowane prześwitywaniem druku na odwrocie strony. Zastosowanie technik i technologii, wykorzystywanych w profesjonalnej kartografii, nie było możliwe na mapach w prasie codziennej z powodu ograniczonego czasu przeznaczanego na ich opracowanie. Technologie te stosowano niekiedy w czasopismach, gdzie czas na przygotowanie map mógł być dłuższy i w których drukowane były na lepszym papierze, często także barwnie. Namiastką napisów na mapie wykonywanych ze składu linotypowego, jak to się robiło na czystorysach w tradycyjnej kartografii, było oklejanie nazw przygotowanych na maszynie do pisania. Ten sposób stosowano nie tylko do opisu całych map, z konsekwencją jednej tylko wielkości napisów, ale i do wprowadzania egzoniimów lub innej pisowni niektórych nazw i polskiego tłumaczenia legendy w przypadku wykorzystywania map pochodzących ze źródeł zagranicznych (ryc. 13).

Styl i poziom map zależał głównie od kwalifikacji i talentu osób je wykonujących. W jednej gazecie pojawiały się mapy na różnym poziomie i opracowanych w różnej manierze. Zdecydowanie wyższy poziom graficzny prezentowały mapy w największych gazetach centralnych (*Trybunie Ludu*, *Życiu Warszawy*) oraz przygotowywane przez agencje – początkowo API i AR, a później CAF. *Trybuna Ludu*, *Życie Warszawy* i *Express Wieczorny* nie tylko korzystały z serwisu CAF, ale zatrudniały również osoby opracowujące mapy lub zlecały ich wykonanie na zewnątrz. W *Życiu Warszawy* od połowy lat siedemdziesiątych autorem ponad 90% map dotyczących wydarzeń ze świata był Krzysztof Koprowski sygnujący swoje prace „K”, „k”, „Kopr”, „kki”. W *Trybunie Ludu*, która w większym zakresie korzystała z serwisu CAF (około 60% publikowanych map), mapy przygotowywały różne osoby, a w latach siedemdziesiątych wyróżniały się opracowane przez J. Nurczyńskiego (J.N.). W pozostałych gazetach przeważały mapy oferowane przez CAF i poświęcone głównie wydarzeniom z zagranicy. Za to mapy dotyczące wydarzeń lokalnych, znacznie mniej liczne, opracowywane były często przez zatrudnionych na etacie rysowników i karykaturzystów lub zlecane osobom z zewnątrz oraz pracownikom urzędów miejskich. Liczba map w tych gazetach była kilkakrotnie, a w niektórych latach nawet kilkunastokrotnie niższa niż w *Życiu Warszawy*, *Trybunie Ludu* i *Expressie Wieczornym*. Mapy często nie były sygnowane, nawet te oferowane przez CAF i dlatego trudno ustalić ich pochodzenie i autorstwo. Można je niekiedy określić z pewnym prawdopodobieństwem, po-

równując ogólny wyraz graficzny, charakter pisma i sposób rozmieszczenia napisów oraz wygląd podziałki liniowej, o ile została zamieszczona.

Zmiana stylu i poziomu graficznego map w pra-

Express Wieczorny 11–13.09.1981

Ryc. 13. Mapa agencji zagranicznej z wprowadzonym polskim nazwnictwem wykonany na maszynie do pisania (zmniejszenie do 63%)

Fig. 13. Foreign agency maps with typewritten Polish lettering (size reduced to 63%)

sie nastąpiła dopiero w ostatniej dekadzie XX wieku. Stało się to możliwe dzięki wprowadzeniu technologii komputerowej do redakcji gazet. Był to proces nieunikniony, ale znacznie przyspieszony zmianami politycznymi po 1989 roku, przekształceniami ustrojowymi i będącymi ich wynikiem przemianami społeczno-gospodarczymi.

Minęło zaledwie kilkanaście lat od zakończenia badanego okresu, a można już mówić o spojrzeniu historycznym na ocenę map w prasie codziennej. Skończyła się bowiem pewna „epoka”, nie tylko ustrojowa ale również technologiczna. Z jednej strony radykalnie zmieniły się warunki funkcjonowania prasy polskiej, a z drugiej techniki i technologie opracowania oraz przygotowania do druku map w dziennikach, pozyskiwania informacji i wymiany map oraz sama technika druku (offset zastąpił typografię). Wielobarwny druk dzisiejszych gazet to również w dużej mierze mapy barwne, co w minionym okresie zdarzało się niezwykle rzadko.

Literatura

Gzella A., L., 1980, *Nowa formuła pism popołudniowych (1956–1957)*. „Materiały Pomocnicze do Najnowszej Historii Prasy Polskiej” R. 17, s. 75–90.
 Myśliński J., 1988, *Prasa w Polsce Ludowej*. W: J. Łojek, J. Myśliński, W. Władysław, 1988, *Dzieje prasy polskiej*. Warszawa: Interpress, s. 152–202.

Pisarek W. i inni, 1991, *Komunikowanie masowe w Polsce: lata osiemdziesiąte*, „Zeszyty Prasoznawcze”, R. 32, nr 1–2.

Słomkowska A., 1980, *Prasa w PRL. Szkice historyczne*. Warszawa: PWN.

Recenzował
 prof. dr hab. Dobiesław Jędrzejczyk

Press cartography in the Polish People's Republic (1945–1989)

Summary

After WW II Polish press cartography could develop spontaneously and multidirectionally only for a short period of time. During that time it followed the example of pre-war press. Communist authorities intended to subordinate the press completely – they finally achieved that goal after the falsified elections of 1947. For the next decades the press was controlled practically by a one party – Polish United Workers' Party (PZPR). Press illustrations (photographs, maps, diagrams, also for propaganda use) were initially (in the forties) provided by two agencies. From 1951, after a further reorganization there remained only one – Central Agency of Photography (CAF). Newspaper publishers, especially of national papers, often had their own artists, who drew maps and other illustrations.

Party and state authorities not only restricted the flow of information, but also affected its character. As early as in the late forties information was being controlled and selected; international news (in the wake of Cold War) as well as domestic – e.g. concerning industry.

Maps published in central dailies to a large extent reflected the topics of publications as well as features of informational policy and propaganda of the time. They were mainly reference maps presenting international affairs. Their number grew during the times of political changes (e.g. decolonization of Africa) military conflicts (e.g. in Korea, China, Indochina, Middle East, Latin America) and during the periods when the attention of society was to be diverted from domestic and local affairs (e.g. in the seventies and eighties).

Percentage of maps dealing with domestic and local (the place of publication) issues was significantly lower

than those on international affairs; it also varied in different periods. It was relatively high in the first post-war decade, because of the publication of many plans and town–planer concepts of reconstruction of ruined cities, especially the capital. Plans of new investments in industry and agriculture were also common at that time. The number of maps and plans of new investments rose again in the seventies, during the time of economic prosperity and the later „propaganda of success”. The number of communication maps also went up, mainly in connection with new investments and changes in the organization of traffic. In order to „strengthen people's faith in the Party and Authorities” newspapers organized picnics, which were preceded by the publication of plans and traffic schemes. The decline of economy in the late seventies brought on the general strike of 1980, the rise of Solidarity and the end of Party's monopole in information policy. After the Martial Law had been introduced on 13th December 1981, all dai-lies except *Trybuna Ludu* and *Żołnierz Wolności* were closed. After the suspension of the Martial Law the press continued to write more about foreign than domestic affairs, with the percentage of reference and locator maps reaching 80% in some years.

The political changes after 1989, which resulted in the abolishing of censorship and the end of Party's and State informational monopole also transformed press. The range of maps became significantly wider, their number grew and their graphic design improved. Introduction of computer technology into editing was also significant for press cartography.

Translated by M. Horodyski

Прессовая картография в Народной Польше (1945–1989)

Резюме

После второй мировой войны печать в Польше только лишь в течение короткого периода могла развиваться стихийно и многосторонне согласно образцам довоенной печати. Коммунистическая власть стремилась к полному подчинению себе печати, что окончательно наступило после фальсифицированных выборов в 1947 году. В течение

следующих десятилетий контроль над печатью и обслуживающими её агентствами осуществляла практически лишь одна партия – Польская объединённая рабочая партия (PZPR) – несмотря на то, кто был издателем газет и журналов. Иллюстрационный сервис для печати (фотографии, карты, графики, также пропагандистского характера)

в сороковых годах подготовляли два агентства, в результате дальнейшей реорганизации – с 1051 года Центральное фотографическое агентство (CAF). Редакции газет, особенно центральных, имели собственных чертёжников, изготовляющих карты и другие иллюстрации.

Партийно-государственная власть регламентировала не только приток информации, но решала также об её характере. Уже в конце сороковых годов ограничивалась и селекционировалась информация не только международная, в связи с усиливающейся „холодной войной”, но также и внутренняя, краевая – касающаяся, между прочим, промышленности.

Карты, помещаемые в центральных газетах, в значительной мере отражали доминирующую тематику на страницах печати, а также специфику информационной и пропагандистской политики описываемого периода. Доминировали карты, касающиеся иностранных событий, и были это, чаще всего, общеинформационные карты. Их число возрастало особенно в период политических перемен (например, деколонизация Африки) и военных конфликтов (между прочим, в Кореи, Китае, Индокитае, на Ближнем Востоке, Латинской Америке), а также в периодах преднамеренного отвлечения властей внимания общества от внутренних и местных вопросов (семидесятые и восьмидесятые годы).

Доля карт, касающихся краевой и местной проблематики, была значительно меньше, чем доля карт, касающихся заграницы и изменялась в отдельных периодах. Сравнительно высокая была в первом послевоенном десятилетии, когда помещались планы и намерения архитекторов и плановиков по восстановлению разрушенных городов, главным образом, столицы, новых инвестиций в промышленности и сельском хозяйстве. Число карт и планов относительно новых инвестиций, особенно в городах, вновь возросло

в семидесятых годах в период эконо-мического подъёма и позже во время „пропаганды успеха”. Возросло тогда же число карт транспорта, главным образом, информирующих об изменениях в организации движения и связанных с новыми инвестициями. С целью „укрепления доверия общества к партии и народной власти” газеты организовывали народные гуляния, замещая в предшествующих им днях планы мероприятий и транспортные схемы. В спортивных отделах в мае каждого года, начиная уже с пятидесятых годов, помещались карты и схемы трасс отдельных этапов Велогонки мира.

Ухудшающаяся экономическая обстановка в стране в конце семидесятых годов привела к вспышке всеобщей забастовки в 1980 году, образованию Солидарности, а также, между прочим, к разрушению доминирования партии в прессовой информационной политике. Вместе с провозглашением военного положения 13 декабря 1981 года были закрыты все газеты, за исключением двух центральных (*Trybuna Ludu* и *Żołnierz Wolności*). После временной отмены военного положения по-прежнему печать писала больше об иностранных делах, чем касающихся Польши, а доля общеинформационных и лока-лизационных карт относительно других стран составляла в некоторые годы даже 80% всех карт.

Лишь политические перемены после 1989 г., результатом которых была, между прочим, ликвидация цензуры, а также партийной и государственной монополии в средствах массовой информации, вызвали трансформацию прессы. В результате перемен значительно расширился тематический диапазон карт, возросло их число, а со временем также и графический уровень. Для прессовой картографии существенное значение имело тоже введение компьютерной технологии в редакцию газет.

Перевод Р. Толстикова

